

LE NOUVEAU
 PARFAIT ^{N^o 107}
MARÉCHAL,
 OU
 LA CONNOISSANCE GÉNÉRALE
 ET UNIVERSELLE
DU CHEVAL,

DIVISÉ EN SEPT TRAITÉS.

1 ^o . De la Construction.	5 ^o . Du Chirurgien & des Opérations.
2 ^o . Du Haras.	6 ^o . Du Maréchal ferrant.
3 ^o . De l'Écuyer & du Harnois.	7 ^o . De l'Apoticaire, ou des Remèdes.
4 ^o . Du Médecin, ou Traité des Maladies des Chevaux.	

AVEC UN DICTIONNAIRE
 DES TERMES DE CAVALERIE.

Le tout enrichi de cinquante Figures en Taille-douce.

Par M. FR. A. DE GARSULT *ſci-devant Capitaine
 en Survivance du Haras du Roi.*

Troisième Edition, dédiée à Monſieur le Comte: DE MAUREPAS.

A PARIS,

Chez GANEAU, rue Saint Severin, à S. Louis, & aux Armes de Dombes.

M. DCC. LV.

AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROI.

'Paardenkunde' en 'Veeartsenij'

Elk hun weg tijdens de achttiende eeuw

Peter E.J. Bols

Inleiding: Dierenzorg in het 'Pre-Veterinaire' tijdperk

Zodra de mens begon met het domesticeren van dieren, omstreeks 10.000 jaar v.o.t., kwam er meteen de 'zorg' voor die dieren bij. Initieel was dit een puur economische bezigheid, waar vooral de mens beter van werd met betrekking tot voedselvoorziening, arbeid en veiligheid. Pas veel later zou ook een 'recreatieve' relatie ontstaan waar eerder recent in vele gevallen (maar niet altijd) dier én mens beter van werden. Het beschrijven van de uitgebreide historie van de dierenzorg ligt buiten de doelstellingen van dit artikel. Vele anderen deden dit reeds eerder. Zo publiceerden Jones en Koolmees recent nog een zeer toegankelijk boek over de geschiedenis van de diergeneeskunde.¹ Deze paper zal zich focussen op een zeer specifieke periode in deze ontwikkelingsgeschiedenis, met name de achttiende eeuw waarbij we zullen nagaan hoe en onder invloed van welke factoren de 'veeartsenij' zich heeft afgesplitst van de meer algemene 'paardenkunde'.

Een eerste tastbare vorm 'diergeneeskunde' gaat terug tot het huidige Egypte, een regio rijk aan rundvee, rond 3.000–2.200 v.o.t. Verschillende artefacten uit die tijd maken melding van orgaanfalen, koliek en therapeutische aderlatingen. Oosterse en Egyptische kennis werd via de Grieken doorgegeven waaronder Hippocrates (vijfde eeuw v.o.t) met zijn 'humoraal-pathologie' of 'viervochtenleer' die de (dier)geneeskunde tot in de twintigste eeuw zou beïnvloeden. 'Slechte' vochten dienden uit het lichaam te worden verwijderd waardoor aderlatingen, vochtafdrijvende- en braakmiddelen gedurende vele eeuwen werden toegepast.² Een meer wetenschappelijke benadering zien we bij Aristoteles (384–322 v.o.t) die algemeen wordt bestempeld als de vader van de vergelijkende anatomie. Griekse slaven gaven belangrijke medische concepten door aan de Romeinen met onder meer het werk van Varro (116 v.o.t), Plinius (eerste eeuw) en Galenus (130–201) die met zijn 'poly-farmacie' de medicinale therapie zou beïnvloeden tot in de negentiende eeuw ('*Galenica*'). Verder verscheen ook de '*Re Rustica*' van de Romeinse agronomist Columella met beschrijvingen van

1 Leclainche, E., *Histoire de la Médecine Vétérinaire* (Toulouse 1936); Wester, J., *Geschiedenis der Veeartsenijkunde* (Utrecht 1939); Dunlop, R.H., en D.J. Williams, *Veterinary Medicine. An Illustrated History* (New York 1995); Jones, S.D., en P.A. Koolmees, *A Concise History of Veterinary Medicine* (Cambridge 2022).

2 Devrieze, L., H.F.M. De porte, Bols, P.E.J., 'Aderlatingen en etterdrachten verdrijven het "kwaad" uit het lichaam', *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift*, 84 (2015) 101–109.

diergeneeskundige zorgen voor de *'bestiae veterinaria'* of lastdieren en de lancering van de term *'veterinarius'*. Het was evenwel de Romeinse aristocraat Vegetius (vierde eeuw) die het meest volledige diergeneeskundige werk uit de oudheid publiceerde over o.a. hoefproblemen en koliek bij paarden. Veel geschriften van de Griekse paardenartsen (*'hippiaters'*) werden gebundeld in een handgeschreven codex, de *'Hippiatrica'*, die werd teruggevonden in een Hongaars klooster waar hij allicht was achtergelaten door de Turken. De eerste Latijnse vertaling werd gepubliceerd door de Franse arts Jean Ruelle (*'Ruellius'*) in 1530 toen het zwaartepunt van de diergeneeskundige kennis zich verplaatste naar het Oosten waar de Arabieren de geneeskunde, farmacie en scheikunde verder uitbouwden.

Uit de Middeleeuwen onthouden we vooral Jordanus Ruffus (1212–1250) en Laurentius Rusius (1228–1347), een Italiaans hippiater uit Rome wiens *'Hippiatria Sive Marescalia Laurentii Rusii'* wordt aanzien als het eerste gepubliceerde veterinaire werk ooit van een gekende auteur (1531). Deze manuscripten of gedrukte boeken hadden een zeer beperkte oplage en bevonden zich vooral in private bibliotheken en kloosters waar ze nauwelijks toegankelijk waren met zeer beperkte kennisverspreiding tot gevolg. Vanaf de zestiende eeuw zien we een enorme toename in wetenschappelijke kennis en een grote technische vooruitgang van de boekdrukkunst waardoor een snellere verspreiding van nieuwe ideeën tot stand kon komen.³

Ongetwijfeld ontketende de Brusselaar Andreas Van Wezel (Vesalius, 1514–1564) een revolutie onder de toenmalige wetenschappelijke publicisten.

Antwerpenaar Christoffel Plantijn (1520–1589)⁴ slaagde erin de boekdrukkunst op te schalen naar 'massa-productie'. In Italië en Frankrijk werden toen ongeveer 60 werken gepubliceerd omtrent 'paardenkunde'⁵ door filologen, artsen, ritmeesters, hofmaarschalken, edellieden en zelfs politici. Veelal betrof het afkooksels en compilaties van eerdere publicaties, steunend op wat men 'volksdiergeneeskunde' zou kunnen noemen. Daarbij ontbrak het de auteurs veelal aan wetenschappelijk inzicht en publiceerden ze dikwijls een mengeling van bijgeloof, fantasie, paarden- en veeartsenijkunde. Ongetwijfeld ontketende de Brusselaar Andreas Van Wezel (Vesalius, 1514–1564) een revolutie onder de toenmalige wetenschappelijke publicisten met zijn uitzonderlijke *'De Humani Corporis Fabrica Libri Septem'* (Basel, 1543). Dit meesterwerk was een absoluut wetenschappelijk hoogtepunt voor de menselijke anatomie maar tevens een artistieke prestatie zonder voorgaande dat menig latere auteurs zou inspireren.⁶ Het werk van Galenus, vooral gebaseerd op dissecties van varkens, runderen en apen, werd hierbij op de korrel genomen. Vesalius corrigeerde een groot aantal van de foute, op extrapolaties gebaseerde veronderstellingen die eeuwenlang als dogma's overeind stonden net omdat hij als een van de eerste secties verrichte op menselijke kadavers.

3 Vermij, R. *De Geest uit de Fles. De Verlichting en het Verval van de Confessionele Samenleving* (Amsterdam 2014).

4 Langereis, S., *De woordenaar. Christoffel Plantijn, 's werelds grootste drukker en uitgever (1520-1589)*. (Amsterdam 2014).

5 Dejager, J., *Great books on horsemanship. Bibliotheca Hippologica Johan Dejager* (Leiden 2014).

6 Bols, P., 'How Andreas Vesalius Inspired Early Veterinary Authors', in: *In the Shadow of Vesalius*, Van Hee R. (red.). (Antwerp-Apeldoorn 2020) 249–265.

De Italiaanse Renaissance en de opkomst van de 'paardenkunde' of 'hippologie'

De opkomst van een heuse 'paardencultuur' gedurende de Italiaanse Renaissance aan het einde van de vijftiende eeuw ligt mee aan de basis van de 'paarden(genees)kunde'. De relatieve rust aan het oorlogsfront, waardoor het militaire paardengebruik wat naar de achtergrond werd verdrongen, deed vooral in Italië rijtscholen en centra voor de hogeschool-paardendressuur ontstaan.⁷ Het interessegebied strekte zich uit over alles wat met het paard te maken had, van het paardrijden over de anatomie, paardenziekten, het hoefbeslag, paardentuig tot de paardenfokkerij en de omgang met paarden. Ritmeesters of 'écuyers' reisden Europa rond en deelden hun kennis in rijtscholen en via publicaties (omstreeks 1550), waarmee ze naam en faam konden verwerven en zich konden verzekeren van een inkomen door het werk op te dragen aan hun (adellijke) mecenasen.⁸ Tegelijkertijd circuleerden ook een eerder beperkt aantal veterinaire georiënteerde werken. Ook het illustreren van deze publicaties werd een ambacht van zeer hoog aanzien. Sommige illustratoren werden 'wereldberoemd' met hun paardentekeningen zoals Antonio Tempesta (1555–1630) die samenwerkte met Jan van der Straet ('Stradanus', 1523–1605) en naar verluidt ook tijdgenoten als Peter Paul Rubens inspireerde.

De Bolognese senator Carlo Ruini (1530–1598) zorgde op de overgang van de zestiende naar de zeventiende eeuw voor een absolute mijlpaal in de veterinaire literatuur met de publicatie van de '*Anatomia del Cavallo*' (1598). Als telg uit een welgestelde Bolognese familie gold hij meteen ook als een schoolvoorbeeld van de 'nieuwe' generatie paardenmensen.⁹ Terwijl hij nooit een formele opleiding had genoten tot (vee)arts stond hij wel bekend als een passioneel paardenverzamelaar en begiftigd ruiter. Hij slaagde erin een fantastisch boek af te leveren in folio-formaat met dozijnen prachtige anatomische platen. Dit meesterwerk werd omschreven door Singer als 'het werk dat de paardenanatomie dezelfde diensten heeft bewezen als de *Fabrica* van Vesalius de humane anatomie'.¹⁰ De '*Anatomia del Cavallo*' bevat zowel anatomische beschrijvingen als een deel omtrent paardenziekten en hun remedies waarbij echter dikwijls gerefereerd wordt naar Hippocrates en Galenus (Figuur 2). Het gebrek aan originaliteit en vernieuwende ideeën op het vlak van pathologie en therapie laat de lezer echter op zijn honger. Het feit dat een beroemde Bolognese senator de dissectiezaal zou verkiezen boven de Senaat deed echter menig onderzoeker er van uitgaan dat het boek moet geschreven én samengesteld zijn door iemand met kennis van de anatomo-pathologie van het paard, waarbij vooral zijn neef Orazio Francini wordt genoemd. Sommige auteurs¹¹ menen dat Ruini voor de platen directe toegang had tot tekeningen van Leonardo da Vinci terwijl anderen (een medewerker van) Titiaan noemen. Recent onderzoek wijst echter in de richting van Carracci of iemand uit diens Academie die werd opgericht in 1582.¹²

Ook binnen de paardencultuur rezen deze 'Academies' als paddestoelen uit de Italiaanse en Franse grond. Het waren 'cultuurcentra' waar jonge aristocraten werden klaargestoomd voor een loopbaan aan het hof of in de politiek. Talen, wiskunde, grammatica, muziek, schermen, fijne manieren en een hele grote dosis paardenkunde behoorden stevast tot de leeropdracht. Italiaanse ritmeesters trainden Duitse, Franse en Engelse collega's in de meest verheven vormen van de paardrijkunst. Dit alles zou ertoe leiden dat de zeventiende eeuw algemeen wordt aanzien als de 'gouden eeuw voor de paardrijkunst'.

7 Deriu E., 'An art in motion. The development and dissemination of equestrian knowledge in Europe (16th-17th centuries)', in: *Great books on horsemanship. Bibliotheca Hippologica Johan Dejager* (Leiden 2014) 24–30.

8 Dejager J., *Great books on horsemanship. Bibliotheca Hippologica Johan Dejager* (Leiden 2014).

9 Ibidem.

10 Singer C., *A short history of anatomy and physiology from the Greeks to Harvey* (New York 1957).

11 Leclairche E., *Histoire de la Médecine Vétérinaire* (Toulouse 1936).

12 Dejager J., *Great books on horsemanship. Bibliotheca Hippologica Johan Dejager* (Leiden 2014).

Figuur 2. Foto van één van de 64 prachtige platen uit Carlo Ruini's '*Anatomia del Cavallo*' (Venetië, derde uitgave, 1618), een werk dat geldt als één van de mijlpalen in de veeartsenijkundige literatuur. National Library of Medicine.

De literatuur diversifieert: paardenkunde of veeartsenij

Nadat de Franse arts Jean Héroard, op zijn beurt duidelijk geïnspireerd door Vesalius én Ruini, zijn *'Hippostologie'*¹³ (1599) publiceerde en de term *'vétérinaire'* voor het eerst introduceerde in Frankrijk, voltrok zich hier in grote lijnen hetzelfde proces als in Italië. Franse (maar ook Engelse en Duitse) ritmeesters, zoals Antoine de Pluvinel (1552–1620), streden om de aandacht van hun pupillen en publiceerden tientallen werken. De volgende 150 jaar wint het paard enorm aan belang, niet alleen voor de 'recreatieve' rijder maar ook voor de jacht én niet in het minst als onmisbaar 'instrument' bij de oorlogsvoering. De rijsscholen en *'Academies'* floreerden en de toenemende (wetenschappelijke) kennis leidt tot een explosie in de Europese paardenliteratuur.¹⁴ Bijgevolg zorgde het toenemende aantal paarden en hun diverse gebruiksdoelen ook voor een verhoogde nood aan 'zorgverstrekkers'.

Het is uiteraard onmogelijk een overzicht van alle werken binnen het bestek van dit artikel te bespreken. In meerdere gevallen gaat het nog om naslagwerken of *'traités'* die een mix bevatten van algemene paardenkennis en meer veterinaire aspecten, gekruid met een héél grote dosis 'volksdiergeneeskunde'. Wat veelal nog ontbreekt zijn inzichten over de functie van het paardenlichaam (de 'fysiologie'), omtrent de oorzaak ('etiologie') en het verloop ('pathogenese') van de aandoeningen en informatie over effectieve behandelingen. Een van deze werken verdient extra aandacht omdat het een (internationale) bestseller was die gedurende meer dan een eeuw het niveau van de paardenkennis bepaalde.¹⁵ In 1741 publiceerde de Franse auteur, zooloog, botanist en illustrator François Alexandre de Garsault (1693–1778) zijn *'Nouveau Parfait Maréchal'* (Figuur 1).¹⁶ Dit werk werd maar liefst 17 keer herdrukt met een laatste uitgave in 1843 (!). De Garsault was als *'Capitaine des Haras du Roy'* verantwoordelijk voor het beheer van de koninklijke stoeterijen voor de productie van (oorlogs)paarden. Ondanks het feit dat het eerder ging om een compilatie van alle toenmalige paardenkennis, wordt het werk toch naar waarde geschat omwille van zijn logische opbouw en de methodologische benadering. Anderzijds bevat het werk een handleiding over hoe men een paard en een koe kan kruisen tot een *'Jumart'*¹⁷ en een heleboel twijfelachtige therapieën om allerlei kwaaltjes te behandelen (Figuur 3). Naast deze *'traités'* werden tijdens deze periode in Frankrijk ook talrijke publicaties gerealiseerd met de dressuurkunst als onderwerp (met auteurs als François Robichon de la Guérinière) en andere die eerder de veterinaire aspecten benadrukten. Sommige auteurs aten mee van beide walletjes met luxueuse uitgaven in beide vakgebieden zoals Gaspard de Saunier (1663–1748). We zien dus tijdens deze periode (1650–1800) een graduele opsplitsing tot stand komen tussen literatuur omtrent 'paardenkunde' en de meer veterinaire geïnspireerde werken waarover we reeds eerder rapporteerden¹⁸ die mee aan de basis zullen liggen van het ontstaan van het veeartsenberoep als dusdanig.

Een veranderende en dwingende maatschappelijke context

Zoals eerder vermeld kan de maatschappelijke rol van het paard gedurende de zeventiende en achttiende eeuw nauwelijks overschat worden.¹⁹ Op basis van de literatuur is het bovendien duidelijk dat het ook het enige 'nutsdier' was waarvoor het machtigste en rijkste deel van de bevolking interesse kon opbrengen. Er was dus meer nodig om vanuit de 'paardenkunde' een formele opleiding tot veearts tot stand te brengen. Om dit te kunnen kaderen is een korte beschrijving van de maatschappelijke context die het alledaagse leven in het achttiende-eeuwse Frankrijk bepaalde noodzakelijk.

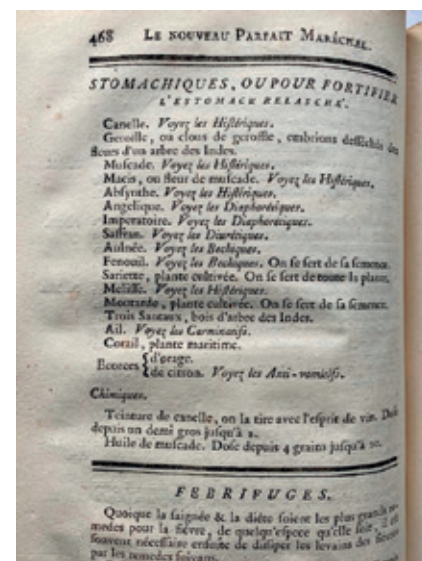
13 Ibidem.

14 Ibidem.

15 Bols, P.E.J., en H.F.M. De porte, 'De handbibliotheek van de eerste studenten diergeneeskunde (Frankrijk 18de eeuw). Deel 1: Van Vegetius tot de Garsault', *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift*, 83 (2014) 42–48.

16 Ibidem.

17 Bols, P.E.J., en H.F.M. De porte, 'Le Jumart myth or mystery in animal reproduction?', *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift*, 85 (2016) 237–244.

Figuur 3. Een lijst van substanties waarvan werd beweerd dat ze 'maagversterkend' zouden werken met onder meer kaneel, muskaatnoot, absynthe, saffraan, venkel, melisse, mosterd, look ... uit Garsault's *'Le Nouveau Parfait Maréchal'*, derde editie (1755). (foto P. Bols).

18 Bols, P.E.J., 'Is modern-day veterinary medicine a product of the Age on Enlightenment?', *Sartoniana* 32 (2019) 229–244.'

19 Bols, P.E.J. & H.F.M. De porte, 'The Horse Catalyzed Birth of Modern Veterinary Medicine in 18th-Century France.', *Journal of Equine Veterinary Science* 41 (2016) 35–41.

De tweede helft van de zeventiende en de achttiende eeuw werden gekenmerkt door een groeiend ongenoegen bij een groot deel van de Franse bevolking waarvan 80 procent afhankelijk was van de landbouw voor hun schrale inkomen. Frankrijk kampte tijdens deze periode regelmatig met magere oogsten die vooral het gevolg waren van extreem koude winters en natte zomers tussen 1570 en 1750, beschreven als de 'Kleine IJstijd'.²⁰ Mislukte oogsten resulteerden in een tekort aan voeder voor het vee en voedsel voor de mens. Met een Franse staat die virtueel bankroet was,²¹ hoeft het niet te verwonderen dat een chronische hongersnood de ganse maatschappij in een wurggreep hield. Bovendien belastte de 'Zonnekoning' (Louis XIV) zijn bevolking murw om zijn vele oorlogen te financieren.²²

20 Blom, P., *De opstand van de natuur/ Die Welt aus den Angeln* (München 2017).

21 Duruy, V., *Histoire de France, Nouvelle édition* (Paris 1880).

22 Op de Beeck, J., *De Zonnekoning. Glorie en Schaduw van Lodewijk de XIV* (Amsterdam 2018).

Er was dus meer nodig om vanuit de 'paardenkunde' een formele opleiding tot veearts tot stand te brengen.

Daarbovenop werd de landbouw regelmatig geteisterd door uitbraken van besmettelijke veeziekten zoals runderpest die vanaf 1714 de veestapel telkens opnieuw decimeerden.²³ Het grote verlies aan dieren resulteerde in een fikse daling van de melkproductie en een chronisch tekort aan mest om het land vruchtbaar te houden, wat dan weer resulteerde in slechte oogsten. De overheid schoot tekort in het organiseren van selectieprogramma's voor nutsdieren, zodat ook de genetische vooruitgang stakte en duurzame positieve effecten op melk- en wolproductie uitbleven. Aldus ontstond er een enorm spagaat tussen de onderste laag van de bevolking en de welgestelde top laag die zich bezig hield met paarden en politiek, en verder niet geïnteresseerd was in een verbetering van de efficiëntie van de uitbating van nutsdieren. Gelukkig groeide in economische middens de interesse voor de 'physiocratie', een economische doctrine die stelde dat de voorspoed van een natie sterk afhankelijk was van de ontwikkeling van de landbouw als basis voor demografische groei. Zij geloofden dat de verduurzaming van de samenleving sterk afhankelijk was van de beschikbaarheid van gezonde, dus in de eerste plaats goed gevoede arbeiders. Daarom werd de ontwikkeling van de landbouw opnieuw een prioriteit, wat op zijn beurt dan weer een betere voedingsbodem zou blijken te zijn voor de ontwikkeling van een veterinaire opleiding.

23 De Herdt, R., *Bijdragen tot de geschiedenis van de veeteelt in Vlaanderen, inzonderheid tot de geschiedenis van de rundveepest* (Gent 1970).

De protagonisten diversifiëren: over empiristen, hoefsmeden en veeartsen

Van oudsher werd de praktische zorg voor de paarden opgenomen door de hoefsmeden. Zij waren in eerste instantie druk in de weer met het beslaan van de paarden maar hun nauwe contact met de dieren maakte van hen ook het aanspreekpunt voor allerlei gezondheidsproblemen. De kennis van de hoefsmederij, en bij uitbreiding de 'paardenziekten', werd veelal overgedragen van vader op zoon zoals bij de beroemde Parijse hoefsmid-dynastie 'Lafosse'. Hun kennis was dus in hoofdzaak gebaseerd op praktische ervaring en inzichten (empirisme) zonder echter een solide

wetenschappelijke basis. De volks(dier)geneeskunde met zijn zelfverklaarde 'zorgverleners' en 'charlatans' die van dorp tot dorp trokken om vooral hun zelfgemaakte brouwsels te verkopen, tierde nog steeds welig. Diepgeworteld bijgeloof in allerlei therapieën bleef een bijkomende hindernis op weg naar een meer wetenschappelijke benadering. Net zoals in Italië ontstond er nu ook in Frankrijk een heterogene groep van welgestelde autodidacten die zich, overtuigd van hun eigen gelijk, met alle mogelijke facetten van het paard gingen bezig houden inclusief de gezondheidszorg. Een confrontatie tussen beide groepen zou onvermijdelijk blijken.

Eén van deze nieuwlichters was Claude Bourgelat (Figuur 4), geboren in Lyon (1712) als zoon van een succesvolle handelaar.²⁴ Hij studeerde rechten in Toulouse, maar keerde als advocaat de balie al gauw de rug toe. Als gepassioneerd paardenliefhebber perfectioneerde hij zijn rijkunsten bij de beste Franse ritmeesters. Naar aloude traditie publiceerde hij ook zijn persoonlijke theorieën over de hippiatrie, en eigende zich een plaatsje toe binnen het exclusieve wereldje van de 'écuyers' met zijn doorbraak 'Elemens d'Hippiatrique' (1750–1753).²⁵ Deze zeer bescheiden uitgave (10 x 16 cm; slechts één plaat) wordt beschouwd als eerste 'moderne'

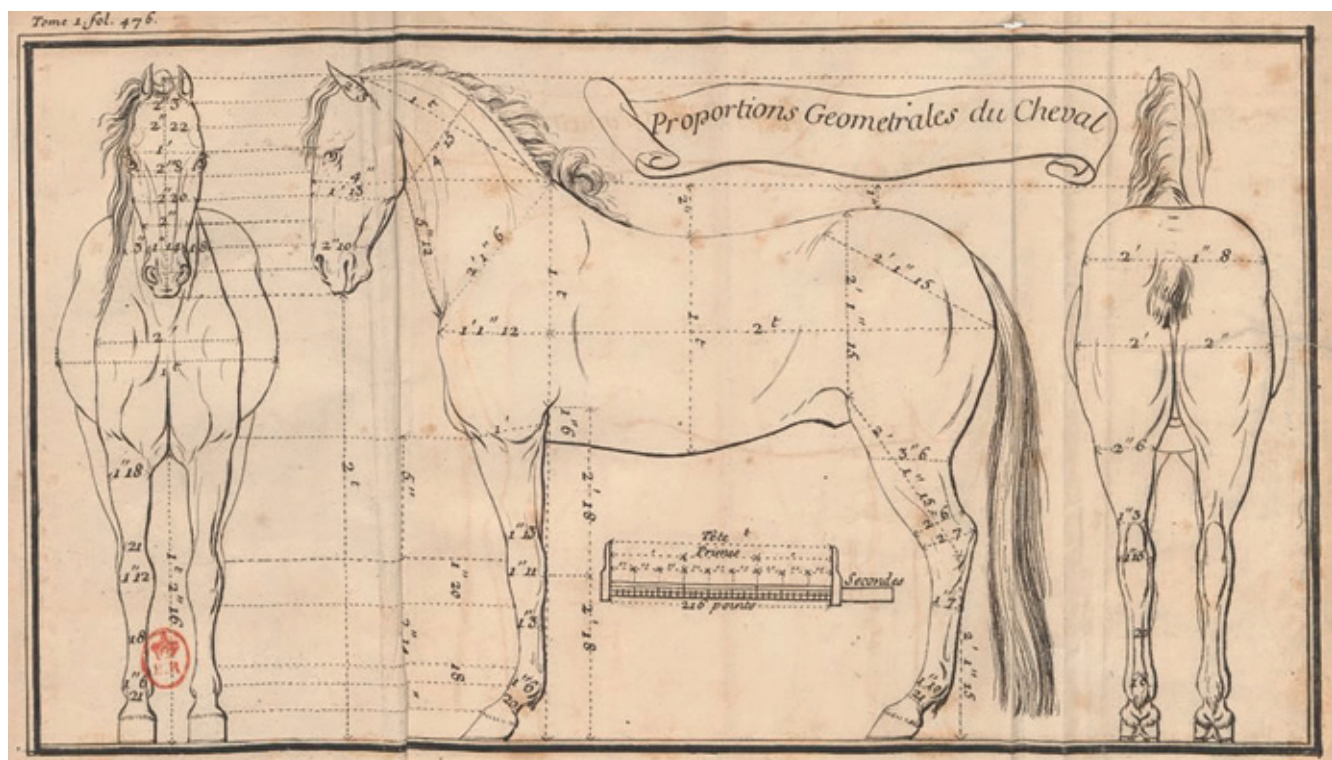
24 Cottureau, P. en J. Weber-Godde, *Claude Bourgelat. Un Lyonnais fondateur des deux premières écoles vétérinaires du monde (1712-1779)* (Lyon 2011).

25 Bourgelat, C., *Elemens d'Hippiatrique* (Lyon 1750, 1751, 1753).

Figuur 4. Afbeelding van Claude Bourgelat uit 'Le berceau de l'enseignement vétérinaire' van M.S. Arloing (1889). Claude Bourgelat is de oprichter van 's werelds eerste veeartsenijscholen, te Lyon (1762) en Alfort (1765). (foto P. Bols).

veterinaire leerboek over het paard. Gesteld in de vernieuwende ‘interview’-stijl, werd de ‘leerstof’ aangebracht in een vraaggesprek tussen de ‘meester’ en de ‘leerling’. Het werk bevat enkel anatomische beschrijvingen met inbegrip van mogelijke gebreken, met daarnaast veel aandacht voor de uiterlijke kenmerken van het ‘ideale’ paard (*‘hippometrie’*) (Figuur 5). Het meest revolutionaire aspect van dit werk was de kritiek die Bourgelat uitte op de oude therapieën en interventies, zoals bijvoorbeeld aderlatingen, die hij beschouwde als ronduit gevaarlijk en ineffectief. Hiermee verdedigde hij

Figuur 5. Plaat ‘hippometrie’ uit ‘Elémens d’Hippiatrique’ (1750–53) van Claude Bourgelat. De verhoudingen en afmetingen van het ‘ideale paard’ vormden voor Bourgelat een ware obsessie. Gallica – BnF.

duidelijk een nieuwe, meer wetenschappelijke benadering van de veterinaire praktijk. Hierop volgde de ene verwezenlijking na de andere en Bourgelat werd de rijzende ster die ook werd gevraagd om mee te schrijven aan de magistrale ‘Encyclopédie’ van Diderot en d’Alembert. Met een bijdrage van ongeveer 200 lemma’s (vooral over het paard) leverde hij ongeveer de helft van de veeartsenijkundige kennis aan in dit opus magnum.²⁶ Bourgelat was met deze steile klim ook meteen een schoolvoorbeeld van de nieuwste klasse ‘paardenmensen’ die noch vanuit hun achtergrond, noch vanuit hun basisopleiding iets met paarden te maken hadden. Terwijl hij onder gelijken veel respect afdwong, zette hij beslist kwaad bloed bij de hoefsmeden en meer bepaald bij zijn eeuwige rivaal Philip Etienne Lafosse, die alvast vanuit zijn achtergrond als hoefsmid de betere ‘dierenarts’ was, maar nooit zou gevraagd worden om in de scholen van Bourgelat te doceren. Lafosse zag zijn plannen gedwarsboemd om in Parijs een school voor militaire hoefsmeden op te zetten en begon dan op eigen initiatief kosteloze lessen te organiseren. Hun rivaliteit leverde echter een van de mooiste ooit gepubliceerde werken over de paardengeneeskunde op, de ‘Cours d’Hippiatrique’ (1772), waarin hij tientallen fouten van Bourgelat verbeterde en zijn standpunten voortdurend contesteerde.²⁷

26 Cottureau, P., & J. Weber-Godde, *Claude Bourgelat. Un Lyonnais fondateur des deux premières écoles vétérinaires du monde (1712-1779)* (Lyon 2011).

27 Lafosse, P.E., *Cours d’Hippiatrique* (Parijs 1772).

Het opzetten van een formele veeartsenij-opleiding

Bourgelat bevond zich als directeur van de Lyonese *'Académie Royale d'Equitation'* in een ideale positie om een veeartsenij-school op poten te zetten. Volgens zijn opvatting zou deze alleen paarden behandelen en bijgevolg enkel ten dienste staan van de adel en het leger. Dat was echter buiten de hoger beschreven maatschappelijke context gerekend. Vanzelfsprekend waren beiden vragende partij, maar ook de physiocraten, de verlichte intellectuelen van de *Encyclopédie* én de politiek hadden zo hun belangen bij een formele veeartsenij-opleiding. Het was toppoliticus, controleur van Financiën en Staatssecretaris voor Landbouw Henri Bertin (1720–1792) die begreep dat een veeartsenij-school ook de bezorgdheden van de boeren diende te beantwoorden. Hij overtuigde Bourgelat en leverde in 1761 een *'Arrêt du Conseil'* af tot oprichting van de eerste veeartsenij-school ter wereld, in Lyon. Bourgelat ging meteen aan de slag en schreef een reglement uit voor de School waarin hij ook een curriculum voorstelde dat drie jaar in beslag zou nemen. In de opleiding zaten 'vakken' zoals anatomie, hoefsmederij en het bandageren, plantkunde, therapeutica (de zogenaamde *'matière médicale'*), fysiologie, inwendige ziekten en chirurgie. Bourgelat trachtte vooral zonen van hoefsmeden te recruteren omwille van hun praktische ervaring met paarden, maar diende het dikwijls te stellen met boerenzonen. De toelatingsvoorwaarden waren naar onze huidige normen zeer beperkt: men diende te kunnen lezen en schrijven, tussen de 16 en 30 jaar oud te zijn en te beschikken over een 'bewijs van goed gedrag en zeden'. Bourgelat had een duidelijk 'eindproduct' van de opleiding voor ogen: jonge sterke mannen die vooral praktisch opgeleid waren en de handen uit de mouwen konden steken. Hij wenste geen artsen of chirurgen aan te trekken, die hij als genotzuchtig en niet praktisch ingesteld beschouwde. De meeste studenten waren afkomstig van de Departementen (de *'Generalités'*) en studeerden op kosten van hun lokale overheid. Verder waren er de 'militaire studenten' die door het leger werden onderhouden en een zeer beperkte groep die zelf hun opleiding bekostigden. De eerste jaren na de opening in 1762 verliep de recrutering stroef en verging het de studenten niet altijd zoals Bourgelat had voorzien.²⁸ Velen beschouwden de opleiding als een manier om de grootstad te ontdekken of om hun militaire dienstplicht te ontlopen en dikwijls werden de fysieke en mentale aspecten van de opleiding onderschat.

Veearts 'worden' en veearts 'zijn', een beroep nog op zoek naar zichzelf

Het organiseren van een formele opleiding stond duidelijk niet noodzakelijk garant voor het definiëren van een beroep. Bob Kreiser omschreef het begrip 'beroep' als (vrij vertaald) 'een wel omschreven, op een zelfbewuste, zelfonderhoudende en afgebakende manier georganiseerde groep van competente leden, steunend op certificering en gedragsnormen'.²⁹ De sociale en wetenschappelijke status van de eerste veeartsen liet over het algemeen te wensen over. Sommigen werden goed ontvangen wanneer ze terug keerden naar hun geboortestreek, velen dienden het op te nemen tegen de protectionistische houding van de hoefsmeden. Boeren stonden wantrouwig tegenover hun kennis en ze beschouwden de veeartsen dikwijls als vertegenwoordigers van de overheid. In het geval van besmettelijke dierziekten liep het helemaal mis wanneer ze ook daadwerkelijk dienden over te gaan tot het ruimen van vee. Veeartsen op het platteland leefden een eenzaam bestaan en leverden onderbetaald en ondergewaardeerd werk af.

28 Kreiser, B.R., 'Toward the professionalization of veterinary medicine in eighteenth- and nineteenth-century France', in: *Proceedings of the Consortium on Revolutionary Europe 1750-1850* (Georgia 1984).

29 Ibidem.

Op wetenschappelijk vlak laveerden ze tussen de medische en wetenschappelijke wereld die er niet aan uit geraakte of de veeartsenij een 'art' (= kunst, een praktische handeling) of een 'wetenschap' was zoals de geneeskunde. Bourgelat zelf was op zijn hoede voor de medische wereld waarvan hij afhankelijkheid vreesde. Hij stond ook zeer weigerachtig om de experimentele methode te introduceren in de scholen (de tweede school werd

De sociale en wetenschappelijke status van de eerste veeartsen liet over het algemeen te wensen over.

opgericht in Alfort bij Parijs in 1765) waardoor deze wars van enige wetenschappelijke ingesteldheid bleven. De militaire veeartsen verging het niet beter.³⁰ Zij legden het ook af tegen de hoefsmeden die veelal pragmatisch tewerk gingen zonder er veel theorie rond te hangen. Ze waren ook volledig afhankelijk van hun commandanten aangezien het tot een flink stuk in de achttiende eeuw heeft geduurd vooraleer ze de graad van officier kregen. Het paardenbudget ging daardoor wel eens op aan brandewijn in plaats van geneesmiddelen.

Empiristen en 'vroeg' veeartsen in de Lage Landen

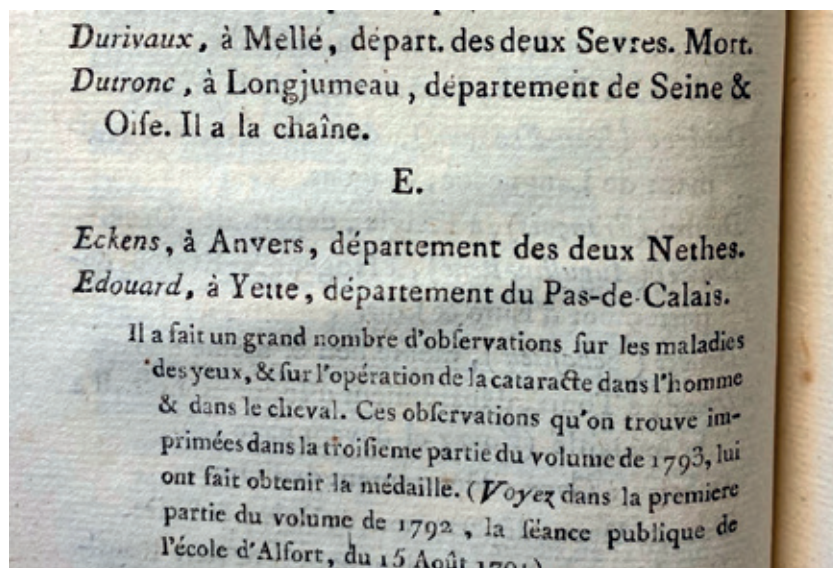
Vlaanderen behoorde van 1715 tot 1795 tot de Zuidelijke Nederlanden, bestuurd door Oostenrijk en werd finaal door de eerste Franse Republiek geannexeerd. Voor het zover was verliep de evolutie van de 'paardencultuur' in onze contreien toch enigszins anders. Zo was er veel minder de traditie van de 'hofcultuur' in de Nederlanden en werden de paarden verzorgd door hoefsmeden en zogenoemde 'paardenmeesters', in minder of meerdere mate onderlegde empiristen. Ook het aantal publicaties in het Nederlands was vrij beperkt.³¹ Stellen dat er in de Lage Landen geen 'roemrijke' figuren actief waren (die best een plaatsje aan het hof verdienden) gaat echter een stap te ver. Daarbij treedt dan in eerste instantie Gaspard de Saunier (1663–1748) op de voorgrond, die gedurende ongeveer 30 jaar directeur was van de rijsschool in Leiden en ook enkele standaardwerken uit die periode op zijn naam heeft staan. Eenmaal onderdeel van het Franse Rijk kwam het huidige België dan grofweg overeen met de Departementen 'Lys, Escaut, Jemappes, Dyle, Deux Nèthes, Ourthe, Sambre et Meuse en Forêts'. Daarbij kan men zich afvragen of er ooit jonge mannen uit onze contreien aan één van beide 'Franse' scholen zijn afgestudeerd. In de oudste biografie van Bourgelat³² (1805) staat te lezen dat leerlingen uit hoger genoemde Departementen hun opleiding in Alfort dienden aan te vatten. De toestand van de veeartsenij is verder van 1782 tot 1794 relatief goed gedocumenteerd door de publicatie van een 'Almanach Vétérinaire'.³³ In het eerste volume is een (niet-limitatieve) lijst opgenomen van 541 veeartsen die zijn afgestudeerd in Lyon en Alfort van bij de oprichting tot in 1790. Daaruit blijkt dat er een tiental afkomstig waren uit de hoger aangegeven Departementen, waarvan één uit respectievelijk Bergen, Luik, Namen en Doornik en drie uit Brussel. Eén naam springt in het oog, die van 'Eckens' (Figuur 6), afkomstig uit Antwerpen.

30 Bols, P.E.J., Dumas E., Op de Beeck J. en H.F.M. De porte, 'De Maréchal-Vétérinaire in de Grande Armée van Napoleon (1805-1815)', *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 84 (2015) 333–342.

31 Stadsbestuur Waregem, *Van paardenmiddel tot paardendokter. Over de geschiedenis van de paardengeneeskunde* (Waregem 2011).

32 Grogner L.F., *Notice Historique et Raisonnée sur C. Bourgelat* (1805 Lyon).

33 Chabert, Flandrin en Huzard, *Instruction et Observations sur les Maladies des Animaux Domestiques*, vol. I. derde uitgave (Parijs 1798–99).

Figuur 6. De naam 'Eckens' in de lijst van afgestudeerden aan de veeartsenijschool in Alfort tussen 1762 en 1790. (Chabert, Flandrin en Huzard. *Instruction et Observations sur les Maladies des Animaux Domestiques*, vol I. derde uitgave (1798–99 Parijs). (foto P. Bols).

Een heel aparte casus is beschreven aan de hand van de goed gedocumenteerde familiegeschiedenis van de Waregemse veeartsenfamilie Bouckaert. Hun verhaal illustreert een groot deel van de evolutie zoals hierboven geschetst en is opgetekend op basis van een rijk gestoffeerd familiearchief.³⁴ Zo was een zekere Franciscus Bouckaert (1673–1761) reeds in de zeventiende eeuw actief als genezer en 'veearts' in de streek rond Waregem. De traditie werd verder gezet door Domenicus (1722–1797) en Johannes (1713–1756) Bouckaert die hun kost verdienden als chirurgijn bij mens en dier. De laatste veearts die binnen de hier beschreven periode actief was luisterde, naar de naam Franciscus Josephus I Bouckaert (1753–1852), zoon van Domenicus en actief als 'paarden- en koeienmeester, genezer van mens en dier, kruidendokter en tovenaar' (sic).³⁵ Voor zover bekend, had hij geen veeartsnij-opleiding genoten maar legde een examen af voor de 'Leidse commissie', die in 1808 werd opgericht om de chaos die er heerste rond alle mogelijke soorten zorgvertrekkers te beëindigen. Franciscus behaalde daarbij een getuigschrift dat hem toeliet om de diergeneeskunde te beoefenen. Hij was één van de eerste empiristen die het schopte tot erkende veearts in de Lage Landen. Hij stierf op zijn achtennegentigste na een overvol leven als paardenmeester en veearts. Dit betekende lang niet het einde van deze beroemde dynastie, met als één van de hoogtepunten de wetenschappelijke loopbaan van Prof. Dr. Jean Bouckaert (1910–1967) die in 1935 professor werd aan de pas opgerichte veeartsenijschool van Gent en een leerstoel veterinaire chirurgie uitbouwde.

34 Stadsbestuur Waregem, *Van paardenmiddel tot paardendokter*.

35 Ibidem.

Conclusie

Een beladen erfenis uit de Italiaanse Renaissance en de mateloze interesse voor 'het paard' bij een aantal sleutelfiguren uit de Franse burgerij hebben ervoor gezorgd dat rond het midden van de achttiende eeuw de 'veeartsenij' geleidelijk loskwam van de 'paardenkunde'. Een noodzakelijk engagement vanuit de Franse politiek resulteerde vervolgens in de oprichting van 's werelds eerste veeartsenijscholen in Lyon en Alfort, waardoor de institutionalisering van de opleiding een feit werd. De eerste generaties veeartsen dienden echter op zoek te gaan naar hun beroep in concurrentie met hoefsmeden en 'charlatans'. De militaire veeartsen op hun beurt dienden soms tot diep in de twintigste eeuw te wachten op erkenning en hun graad van officier. Ook uit onze streken zijn jonge mannen naar Parijs vertrokken en terug thuis gekomen als veearts. Deze ganse evolutie werd voor de Lage landen op treffende wijze gedocumenteerd door de veeartsendynastie van de familie Bouckaert, van empirist tot academisch wetenschapper en professor.

Beredeneerde bibliografie

Het aflijnen van de periode tijdens dewelke de 'paardenkunde' en de 'veeartsenij' elk hun eigen weg zijn gegaan is vooral gebaseerd op geschreven primaire bronnen, in hoofdzaak publicaties van naslagwerken. Een zeer volledig overzicht in dat verband, tenminste voor de in het Frans gepubliceerde werken (inclusief vele vertalingen) vinden we in de *Essai de Bibliographie Hippique* van Mennessier de la Lance (Parijs 1915–1921) die duizenden werken oplijst met inbegrip van een korte beschrijving en in vele gevallen een CV van de auteur. Deze kan worden aangevuld met de *Bibliographie agronomique ou dictionnaire raisonné des ouvrages sur l'économie rurale et domestique et sur l'art vétérinaire* van V.D. Musset-Pathay (Parijs 1810) die een breder veld beschrijft met ook agronomische (naast veterinaire) werken. Het rurale leven en de *art vétérinaire* waren trouwens in de achttiende eeuw zeer nauw met elkaar verweven zoals aangegeven in het werk van Abbé F. Rozier, *Cours complet d'agriculture, théorique, pratique, économique, et de médecine rurale et vétérinaire* (10 delen, Parijs 1781–1805) dat ontelbare lemma's bevat over de paardenkunde en veeartsenij. Enkele meer recente overzichtswerken in dit verband zijn P. Morand, *Anthologie de la littérature équestre* (Parijs 1966) en het reeds eerder geciteerde J. Dejager, *Great books on horsemanship. Bibliotheca Hippologica Johan Dejager* (Leiden 2014) dat een prachtig gedocumenteerd overzicht geeft van de Europese paardenliteratuur van de voorbije vijf eeuwen. Mede hierdoor leren we ook dat het aantal publicaties onder de noemer 'paardenkunde' in het Nederlands uit de achttiende eeuw (en vorige) zeer beperkt is met vooral het werk van L.W.F. Oebschelwitz, *De nederlandsche stalmeester* ('s Gravenhage 1763) als meest exemplarisch, naast iets ouder werk van P.A. van Cour, *Toevlugt ofte heilsame remedien voor allerhande siektens en accidenten die de paerden souden kunnen overkomen* (Brugghe, 1688). Het meer wetenschappelijk gefundeerde werk begint te verschijnen aan het einde van de achttiende, begin van de negentiende eeuw met in het Nederlands het zeer volledige werkstuk van majoor C.A. Geisweit van der Netten, *Handboek der paardenkennis voor den burger- en krijgsstand* ('s Gravenhage en Amsterdam 1817). Tot slot van deze zeer beknopte bibliografie dient zeker nog het werk van de Franse arts Louis Vitet vermeld te worden, die met zijn triptiek *Médecine vétérinaire* (Lyon 1771) één van de eerste 'moderne' naslagwerken publiceerde die ook andere diersoorten dan het paard betreft.

Biografie

Peter Bols is als gewoon hoogleraar verbonden aan het departement Diergeneeskunde van de Universiteit Antwerpen. Naast zijn lesopdracht in de veterinaire fysiologie en etnografie en onderzoek naar de impact van geassisteerde voortplantingstechnieken legt hij zich sinds 2011 ook toe op de studie van de geschiedenis van het veeartsenberoep. Meer specifiek concentreert hij zich op de periode waarin de opleiding werd geïnstitutionaliseerd, met name de Franse achttiende eeuw. Hij volgde een korte opleiding veterinaire historiografie aan de Universiteit Utrecht onder leiding van Prof. P. Koolmees en publiceerde meerdere papers in nationale en internationale tijdschriften over de oprichting van de eerste veeartsenijscholen in Europa en de evolutie van het beroep gedurende de eeuw van de Verlichting. Verder schreef hij over de invloed van Vesalius op de vroege veterinaire uitgaven ((Robrecht Van Hee (red.) *In the Shadow of Vesalius*. Antwerp/ Apeldoorn (Garant) 2020)) en over de invloed van Napoleon op het veterinaire curriculum. Peter Bols is al geruime tijd actief lid van het Nederlandse Veterinaire Historische Genootschap, gaf reeds meerdere voordrachten omtrent de historie van de veeartsenij in binnen- en buitenland en kreeg in 2019 de Sarton-medaille van de Universiteit Gent voor zijn verdiensten voor de geschiedenis van het dierenartsenberoep.